

РОЗПОДІЛ ОBOB'ЯЗКІВ ІЗ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ В СПРАВАХ ПРО КОМПЕНСАЦІЮ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ

DISTRIBUTION OF DUTIES FOR PROVING IN CIVIL LEGAL PROCEEDINGS IN CASES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED AS A RESULT OF A TRAFFIC ACCIDENT

Захаров П.С.,

*аспірант кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена дослідженню питань розподілу обов'язку доказування в цивільному судочинстві. Проаналізовано поняття «обов'язок доказування» та критерії його визначення. Автор звертає увагу на відсутність відповідальності за недотримання обов'язку доказування.

Ключові слова: доказування, обов'язок доказування, розподіл обов'язку доказування, цивільна процесуальна відповідальність, критерії обов'язку доказування.

Статья посвящена исследованию вопросов распределения обязанности доказывания в гражданском судопроизводстве. Проанализировано понятие «обязанность доказывания» и критерии его определения. Автор обращает внимание на отсутствие ответственности за неисполнение обязанности доказывания.

Ключевые слова: доказывание, обязанность доказывания, распределение обязанности доказывания, гражданская процессуальная ответственность, критерии обязанности доказывания.

The article is devoted to the study of distribution of the burden of proof in civil legal proceedings. An analysis of the concept of the duty of proof and the criteria for its determination is made. The author draws attention to the lack of responsibility for failure to fulfill the burden of proof.

Key words: proof, burden on proving, distribution of duty on proving, civil procedural responsibility, criteria of duty of proof.

Постановка проблеми. Доказуванням у цивільному судочинстві у справах про компенсацію шкоди, завданої внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, є процесуальна діяльність учасників судового процесу, спрямована на встановлення наявності або відсутності обставин (фактів), які мають значення для вирішення справи. Крім того, нами встановлено, що через різний обсяг прав та обов'язків учасників судового процесу не всі вони є суб'єктами доказування в цивільному судочинстві. Хоча докази подаються сторонами й іншими учасниками справи (ч. 5 ст. 81 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України) [1], саме сторони повинні довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу власних вимог або заперечень.

Метою статті є дослідження питань розподілу обов'язку доказування та прав суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин на дії щодо доказів.

Стан опрацювання. У загальній теорії права питання сутності категорії «обов'язки» досліджували такі відомі вчені, як: С.С. Алексєєв, П.О. Недбайло, В.М. Горшенев, М.І. Магузов, В.М. Протасов, М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко тощо.

У теорії цивільного процесу питання процесуальних обов'язків, зокрема й обов'язків доказування, також були предметом дослідження в роботах таких учених-процесуалістів: С.С. Бичкової, О.О. Грабовської, В.В. Комарова, С.В. Васильєва, М.Б. Мельник, М.М. Ясинка, С.Я. Фурси, М.Й. Штефана та бага-

тьох інших. Але питання залишається актуальним у світі сучасного реформування цивільного процесуального законодавства та необхідності переосмислення нових законодавчих акцентів щодо доказів, суб'єктного складу доказування та виконання процесуального обов'язку доказування.

Виклад основного матеріалу. Категорія «обов'язок» є одним з основних складників етики і моральної свідомості та розглядається як моральне зобов'язання окремого індивіда або групи осіб, що постає для них як конкретне практичне завдання, тобто внутрішня настанова людини діяти відповідно до моральних норм і цінностей, що визнані в суспільстві. Це така позитивна ціннісна орієнтація, яка не може здійснюватися без елемента самопримусу, вольового зусилля. Філософський у широкому розумінні, або етичний, чи моральний підхід має на увазі, що виконання обов'язку передбачає наявність свободи волі [2, с. 442]. Вважається, що дія, яка вионана під зовнішнім примусом або внаслідок насильства, не має етичного значення. У свою чергу, моральний обов'язок треба відрізнити від різноманітних суспільних вимог – виробничих, громадських, професійних тощо. Моральний обов'язок спрямований на цінність особистості, безумовну повагу людської гідності. Таке розуміння сутності морального обов'язку особистості інколи породжує внутрішній конфлікт, вирішити який має сама людина як відповідальний суб'єкт власного морального вибору. У філосо-

фії також активно дискутується питання про межі обов'язку. Кожна епоха, соціальна група, релігійна чи етнічна спільнота мають власне уявлення про сутність категорії «обов'язок», яке складається в межах тієї чи іншої культури, із притаманними їй цінностями. Вирішення проблеми морального обов'язку стосовно тієї чи іншої конкретної ситуації – особиста справа окремої людини. Кожна людина повинна не лише усвідомлювати об'єктивний зміст обов'язку, а й нести відповідальність перед своєю совістю [2, с. 442]. Вважається, що усвідомлення обов'язку допомагає людині подолати розрив між тим, що є, і тим, що має бути.

На наш погляд, таке розуміння обов'язку є ідеальним, і кожне суспільство прагне саме до того, щоб моральне усвідомлення виконання обов'язку було запорукою відсутності дорожньо-транспортних пригод, добровільного негайного відшкодування завданих витрат. Але ж статистика кількості скоєних дорожньо-транспортних пригод і проблем, спричинених ними, свідчить про те, що одних моральних підходів до їх усунення замало. Отже, необхідно зрозуміти сутність категорії «обов'язок» у юридичному сенсі, адже права і свободи людини і громадянина будуть завжди залишатися суто декларативними, значною мірою знецінюються за відсутності конкретних засобів їх гарантування.

У Конституції України (ст. 23) [3] закріплено положення про те, що кожна людина має право на вільний розвиток власної особистості, якщо водночас не порушуються права і свободи інших людей. У цій же нормі далі закріплено, що кожен має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток особистості. Отже, з юридичного погляду, обов'язки є запорукою належної взаємодії держави й особи. Вони є умовою належного виконання договірних зобов'язань, правопорядку загалом.

У загальній теорії права юридичні обов'язки розуміють як передбачені законодавством вид і міру належної поведінки людини і громадянина, які гарантуються державою [4, с. 460]. Як бачимо, теоретики права пропонують орієнтуватися на два сутнісні чинники юридичного обов'язку – «вид» і «міру». Отже, «вид» буде означати необхідність конкретної поведінки, а «міра» вказувати на встановлення чіткого, формально визначеного обсягу цієї поведінки. Л.І. Летнянчин зазначає, що саме на конкретні вид і міру поведінки покликаний орієнтуватися суб'єкт обов'язку, оскільки інакше правоохоронні органи не зможуть визначити, правомірною чи неправомірною є поведінка зобов'язаної особи [5, с. 460].

Дослідники проблем теорії юридичного обов'язку вказують на необхідність закріплення цього поняття та визначення його критеріїв нормативним порядком. Відсутність останнього, як зазначає М.І. Матузов унеможливує збалансованість правової системи, ефективне правове регулювання, чіткий правопорядок і належний рівень законності. Далі автор стверджує, що обов'язки є неодмінною умовою нормального функціонування інститутів демократії [6, с. 284].

Свого часу, С.С. Алексєєв, під час дослідження зазначених вище питань зауважив, що ця правова категорія характеризується насамперед наданою суб'єкту права мірою не тільки необхідної, а й належної поведінки [7, с. 68]. В.М. Протасов вказував на те, що обов'язок може бути покладено лише на право- та дієздатну особу як суб'єкта права з метою задоволення інтересів уповноваженого суб'єкта, оскільки він перебуває у правовідносинах, а тому належна поведінка має свої межі (міру) і не може існувати поза зв'язком із суб'єктивним юридичним правом [8, с. 240].

У свою чергу, М.М. Ясинок під час аналізу особливостей дії цивільних процесуальних обов'язків у цивільному процесі України вказує на те, що відсутність єдиного виробленого підходу та розуміння цього поняття, його юридичної природи не дозволяє належним чином задіяти будь-який процесуальний інститут, реалізувати процесуальну норму, а отже, захистити порушене, невизнане й оспорюване право й інтерес учасників цивільного процесу [9, с. 47]. Можна погодитися з автором у тому, що проблема є, але не будемо категоричними щодо неможливості через це реальний захистити права особи.

У теорії цивільного процесу є судження про те, що складовими елементами цивільних процесуальних правовідносин є суб'єктивне цивільне процесуальне право та цивільний процесуальний обов'язок [10, с. 32], які загалом становлять зміст цих правовідносин. Гармонійна єдність процесуальних прав та обов'язків є основою реалізації основних засад здійснення цивільного судочинства. Наприклад, у ст. 12 ЦПК зазначено, що основу змагальних засад цивільного судочинства становить рівність права щодо здійснення процесуальних прав та обов'язків. Цікава правова конструкція – «учасники справи мають рівні права щодо здійснення <...> обов'язків <...>», тобто для здійснення обов'язку спочатку треба мати на це право. Також привертає увагу правило, закріплене в ч. 4 ст. 12 ЦПК, за яким кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій. Тобто можна зробити висновок, що невчинення дій стосовно виконання процесуального обов'язку зумовлене настанням певних, звісно, несприятливих для сторони ризиків. Зауважимо, що один із сутнісних складників принципу диспозитивності полягає в тому, що учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд (ч. 3 ст. 13 ЦПК України). Вважаємо, що законодавець не випадково в цій конструкції не згадує про категорію «обов'язки», адже в цьому і розкривається сутність такого співвідношення засад змагальності і диспозитивності в цивільному судочинстві – право мати обов'язки не наділяє учасника справи правом розпоряджатися ними (обов'язками) на власний розсуд. Саме в цьому і проявляється дієвість конституційного припису про гарантування державою розвитку особистості через виконання обов'язку перед суспільством (ст. 23 Конституції).

У контексті нашого дослідження ми можемо зробити попередній висновок, що змагальні та диспозитивні засади здійснення судочинства, зокрема і в справах про компенсацію шкоди, завданої внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, наділяють учасника цивільної справи правом мати обов'язок, забезпечуються настанням наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням ним відповідних процесуальних дій.

Я.Я. Мельник у результаті аналізу питання поняття та змісту категорії «обов'язки» вказувала на те, що в теорії цивільного процесу «формулювання поняття обов'язку вченими-процесуалістами зосереджується, з одного боку, на певних особливостях цивільних процесуальних правовідносин, з іншого – на особливостях цивільної процесуальної норми, та спрямовані на об'єкт самих обов'язків» [11, с. 42]. Далі автор зауважує, що поняття обов'язку учасників цивільного процесу треба розуміти як «забезпечену законом міру необхідної поведінки (активної, пасивної, перетерпіння), яку зобов'язана процесуально-правовим приписом особа реально здатна в процесуально значущий час реалізувати в процесі цивільного судочинства для задоволення законних вимог та інтересів визначеного суб'єкта цивільного процесу та / або суду щодо настання факту виконання такого обов'язку [11, с. 73]. Можна було б підтримати автора в такій інтерпретації визначення процесуального обов'язку, оскільки за теорією та логікою побудови визначення всі складники враховані. Але воно важко сприймається, оскільки дуже громіздке й інформаційно переобтяжене. Хоча можна навести інше визначення поняття цивільного процесуального обов'язку сторони, яке запропонував С.В. Васильєв, – це необхідна і забезпечена процесуальним законом належна поведінка сторони в цивільному судочинстві [12, с. 58]. На нашу думку, це визначення занадто лаконічне і не відображає межі належної поведінки, що дуже важливо.

За основу визначення цивільного процесуального обов'язку можна було б взяти те, яке наведене С.С. Бичковою, яка в процесі вивчення питань юридичного процесуального обов'язку осіб, які беруть участь у розгляді справи, зазначала, що останнє варто розуміти як «<...> міру необхідної, найбільш розумної та доцільної поведінки зазначених суб'єктів цивільних процесуальних відносин, яка спрямована на задоволення інтересів носія суб'єктивного цивільного процесуального права і забезпечена можливістю застосування у встановлених законом випадках заходів процесуального примусу» [13, с. 72]. У ньому лаконічно подані такі складники, як межі належної поведінки, спрямованість цієї поведінки та відпо-

відальність за її недотримання. Особливість цивільних процесуальних норм і полягає в тому, що вони не завжди передбачають можливість застосування заходів процесуального примусу. І це яскраво ілюструється розподілом обов'язків щодо доказування. Нагадаємо, що ст. 81 має назву «Обов'язок доказування і подання доказів». Але вже в ч. 1 цієї статті зазначено: «Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень <...>». Тобто бачимо менш категоричне зобов'язання, ніж обов'язок. У ч. 5 цієї ж статті є ще менш категорична форма зобов'язання: «Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи». Тобто не тільки суттєво зменшується форма обов'язку, але й відсутня вказівка на відповідальність процесуального чи будь-якого іншого характеру за невиконання процесуальної дії щодо подання доказів. Єдиним важелем відповідальності залишається застереження, закріплене в ч. 4 ст. 12 ЦПК України про те, що кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій. Постає запитання: який характер мають ці ризики? Ми вважаємо, що такі ризики варто пов'язувати з досягненням чи недосагненням мети цивільного судочинства стосовно того суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, який не виконав певні обов'язки, у нашому разі – обов'язків доказування. Таке тлумачення норм цивільного процесуального закону є, на нашу думку, цілком прийнятним. Але ми допускаємо, що воно (таке тлумачення – П. 3.) буде реальним, якщо особа в процесі діє через представника – адвоката, він як професіонал обізнаний у тонкощах юридичної інтерпретації норм закону. Але ж цивільний процесуальний кодекс цілком допускає, що сторона може прийняти захист своїм правам та інтересам на себе особисто, тому цілком можливо, що сторона-суб'єкт доказування може бути невідомою в таких тонкощах тлумачення закону. На наше переконання, будь-який нормативний акт має бути доступним для розуміння будь-яким суб'єктом правовідносин, тому має більш чітко розкривати сутнісну спрямованість того чи іншого права чи обов'язку. Ми вважаємо, що форма відповідальності суб'єкта доказування за неподання доказів має бути передбачена цією ж статтею.

Висновки: 1) чинний цивільний процесуальний кодекс обов'язок доказування в конкретній цивільній справі інтерпретує через право сторони подати докази; 2) межі (міра) обов'язку доказування зумовлюється предметом доказування в конкретній цивільній справі; 3) чинний цивільний процесуальний кодекс не містить норми, які б забезпечували виконання обов'язку доказування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
2. Філософський енциклопедичний словник/ за заг. редакцією В.І. Шинкарука. Київ: Абрис. 2002. 743 с.
3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та інш.; за заг. ред. М.В. Цвіка. Харків: Право, 2011. 584 с.
5. Матузов Н.И. Актуальные проблемы теории права. Саратов: Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2004. 512 с.
7. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. М.: Статут. 712 с.

8. Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства. М.: Новый юрист, 1999. 240 с.
9. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків у цивільному процесі України: монографія / за заг. ред. М.М. Ясинка. К.: Алерта, 2014. 336 с.
10. Тertyшников В.И. Гражданский процесс: конспект лекций. 2 изд. Харьков: Консум, 2002.
11. Мельник Я.Я. Теоретико-правові основи обов'язків учасників цивільного процесу. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків у цивільному процесі України: монографія / за заг.ред. М.М. Ясинка. К.: Алерта, 2014.- 336с.
12. Васильєв С.В. Цивільний процес: навч. посібник. Х.: Одіссей, 2008.
13. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження: монографія. К.: Атіка, 2011.